

Вітюк Надія Романівна
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Кандидат психологічних наук, доцент
м.Івано-Франківськ

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ШКОЛИ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Радикальні соціальні, політичні та економічні зміни в житті України та світу зачіпають і ускладнюють умови життя кожного члена суспільства, в тому числі й учасників навчально-виховного процесу школи, загострюючи їх потребу в безпеці. У зв'язку з цим проблема психологічної безпеки освітнього середовища, що визнається більшістю дослідників складовою загальнонаціональної безпеки, сьогодні належить до числа найбільш важливих для психологічної науки.

«Освітнє середовище є психолого-педагогічною реальністю, яка містить спеціально організовані умови для формування особистості, а також можливості для розвитку, включені в соціальне і просторово-предметне оточення, психологічною сутністю якої є сукупність діяльнісно-комунікативних актів і стосунків учасників навчально-виховного процесу. Фіксація даної реальності можлива через систему стосунків суб'єктів, які приймають участь у ній» [1, с.5].

Під психологічною безпекою освітнього середовища розуміють її «стан, вільний від проявів психологічного насильства у взаємодії, який сприяє задоволенню потреб в особистісно-довірливому спілкуванні, що створює референтну значущість середовища і забезпечує психічне здоров'я включених у неї учасників» (І.Баєва, В.Рубцов) [1, с. 6]. Психологічна безпека освітнього середовища школи характеризується позитивним ставленням до нього більшості учасників, задоволеністю їх основних потреб (зокрема, в особистісно-довірливому спілкуванні, в увазі, повазі, у приналежності до групи тощо), референтністю шкільного колективу, відчуттям захищеності кожного суб'єкта

освітнього процесу (учня, вчителя, батьків) від загроз їхній гідності, психологічному благополуччю, позитивному світосприйняттю і самоставленню, а також відсутністю насильства у взаємодії.

Безпечне освітнє середовище школи часто розглядається і описується як «ефективне», «комфортне», «гуманне», «оптимальне», «сприятливе» для діяльності, стосунків та гармонійного особистісного розвитку його суб'єктів.

З метою дослідження стану психологічної безпеки в сучасній українській школі протягом 2013 року нами було проведено анкетування серед основних учасників освітнього процесу. В процесі дослідження було опитано 286 учнів 7-10 класів загальноосвітніх шкіл Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей, 158 їхніх батьків та 169 учителів. Вивчалися такі аспекти, які характеризують рівень психологічної безпеки шкільного середовища: характер ставлення педагогів, учнів та їхніх батьків до школи, в якій вони (чи їхні діти) навчаються або працюють, рівень задоволення у школі їхніх основних соціальних потреб, рівень психологічної захищеності учнів та учителів від насильства у школі. За відповідями респондентів також можна було зробити висновок про соціально-психологічний клімат у навчальному закладі, особливості міжособистісної взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Аналіз результатів опитування учнів щодо їхнього ставлення до школи, в якій вони навчаються, показав, що тільки половина школярів виявляє позитивне відношення до свого навчального закладу. Тільки 12 % учнів стверджують, що їм дуже подобається їхня школа, 39,6 % – загалом, подобається, 45 % – не дуже подобається, 3,4 % – категорично не подобається. Якби учням заново довелося б обирати собі навчальний заклад, то свою школу знову обрали б лише 63,5 % опитаних учнів, не впевнені в цьому 26,6 %, не пішли би знову навчатися до своєї школи 10,8 % наших респондентів. Все це свідчить про досить посередній рівень референтності шкільного середовища для школярів.

Батьки виявилися більш оптимістичними у ставленні до школи навчання своєї дитини. Про те, що даний навчальний заклад їм дуже подобається, заявили 30,5 % батьків, подобається загалом – 39 % респондентів, не дуже подобається –

24,4 %, зовсім не подобається – 6,1 %.

Досить неоднозначне ставлення до школи та своєї праці в ній виявляють вчителі. 70,5 % опитаних нами освітян стверджують, що їхня робота, загалом, їм подобається, 25,9 % – не дуже подобається, 3,6 % – категорично не подобається. Разом з тим, якби була можливість отримати іншу спеціальність, то зробити це хотіли б 30,5 % вчителів, не хочуть нічого змінювати і прагнуть надалі працювати на педагогічній ниві тільки 38,5 % респондентів, не впевнені у своєму прагненні працювати надалі у школі 31 %. І вже найближчим часом (протягом 1-2 років) змінити місце роботи планують 10,2 % педагогів, 17,4 % міркують над цим. У зв'язку з означеним можна зробити висновок про те, що шкільне середовище для значної частини педагогів не є референтним. Крім того, вони зауважують нереалізованість особистісного потенціалу, незадоволення важливих для них потреб.

Результати анкетування показали, що з-поміж ряду психологічних характеристик освітнього середовища вчителі найбільш незадоволені невисокою можливістю висловити у педагогічному колективі власну точку зору та неврахуванням їх особистих проблем, насамперед, адміністрацією школи. Більш задоволені вчителі такими аспектами шкільного середовища, як виявами поваги у ставленні до них, збереженням особистої гідності, стосунками з колегами та дітьми, хоч і визнають наявність певних труднощів у своїй професійній діяльності.

Школярі загалом виявляють вище середнього рівень задоволення стосунками з іншими учнями, повагою у ставленні до них, дещо менше – стосунками з учителями. Однак учні невдоволені тим, як у школі враховуються їхні особисті труднощі і проблеми, також вони висловилися і про наявність загроз збереженню особистої гідності.

На питання «Чи вважаєте ви навчання у школі цікавим?» тільки 32,1 % учнів відповіли ствердно, більш-менш цікавим (подобаються окремі навчальні дисципліни) вважають шкільне навчання 41,2 % школярів, не дуже цікавим – 15,9 % респондентів. Водночас зовсім не цікавим навчання у школі вважає

кожен десятий учень школи (10,7 %), що дає підстави зробити припущення про негативну налаштованість цих підлітків та юнаків щодо навчальної діяльності та їх асоціальну поведінку зараз або у перспективі, якщо не сприяти виникненню та закріпленню в них відповідної позитивної мотивації. Учень, який нудьгує на уроці, не включений у навчальний процес, а тому шукає для себе розваги, часто порушуючи дисципліну на уроках, провокуючи зростання напруги та створенню конфліктних ситуацій у стосунках із учителями та однокласниками.

Психологічна безпека характеризується відсутністю необхідності захищатися, створює умови, які сприяють розвитку і гармонізації психічного здоров'я, стійкості соціального благополуччя. Психологічна захищеність дітей є умовою забезпечення їх адаптації, розвитку соціальної компетентності, формування у дитини орієнтації на позитивні стосунки в соціумі, очікування соціального прийняття, підтримки, розвитку адекватної самооцінки, прагнення до реалізації своїх здібностей.

Наше дослідження показало, що повністю захищеними від загроз та насилля з боку однокласників почуваються тільки 39,5 % учнів, з боку вчителів – 47 % учнів, з боку інших учнів – 31,1%. Зовсім не захищеними від насилля з боку однокласників почуваються 11,8 % опитаних нами учнів, з боку вчителів – 19,2 % учнів (практично кожен п'ятий школяр відчуває загрозу з боку вчителя!), з боку інших учнів – 13,5 %.

Наявність насилля у стосунках між учасниками педагогічної взаємодії є найбільшою загрозою для психологічної безпеки освітнього середовища. Шкільне насильство характеризується тим, що один із учасників навчально-виховного процесу застосовує силові методи або прийоми психологічного тиску, свідомо спрямовані на інших (слабших або тих, хто не може чинити опір) учасників в школі або за її межами: залякує, погрожує, погано ставиться чи нападає.

Опитування учасників дослідження на предмет наявності насильства у стосунках між учнями показало досить високий рівень агресії в учнівському середовищі. Відповіді наших респондентів на питання «Чи піддавалися ви

раніше або зараз знуцанням, тиску, насильству з боку інших учнів?» розподілилися наступним чином: «раніше так, тепер ні» – 15,2 %; «так, іноді» – 11,4 %; «часто – і раніше, і тепер» – 5,1 %, «у моєму житті таке було один-два рази» - 25,3 %; «такого зі мною не траплялося» - 43 %.

Проведене нами емпіричне дослідження рівня поширення булінгу в учнівському середовищі показало, що як мінімум, третя частина українських школярів (31%) були жертвами цькування у школі, а хоча б раз побували у такій ситуації більше половини (а саме 54,6 %) опитаних нами старшокласників. При цьому з'ясувалося, що ані вони, ані інші причетні до таких випадків особи не отримували кваліфікованої психологічної допомоги.

Важливо зауважити й на тому, що тільки 48 % учнів стверджують, що ніколи їхні вчителі не принижували їх і не ображали. 41,5 % хлопців та дівчат зізнаються, що вчителі їх інколи ображають та принижують, а 6 % заявили, що вони часто стають об'єктами для психологічного насилля з боку вчителів. Крім того, відповідь на це 4,5 % учнів зізналися, що вони й самі ображали вчителів у відповідь на агресію чи її загрозу.

Для вибудовування більш цілісної картини про стан насильства у сучасній школі ми проаналізували результати опитування з цього приводу батьків. Повністю захищеними від загроз та насилля в школі з боку однокласників вважають своїх дітей 20,5 % батьків, захищеними від агресії з боку вчителів – 28,3 %, з боку інших учнів – 18,7 %. Батьки вважають своїх дітей найменш захищеними від загроз насилля з боку однокласників (про це стверджують 14,5% батьків) та інших учнів (7,1 %). Тільки 1,4 % опитаних батьків вважають своїх дітей незахищеними від загроз та насильства з боку педагогів.

Як бачимо, думки учнів та їхніх батьків про можливі або реальні загрози у шкільній взаємодії не співпадають, що свідчить про брак довірливих стосунків між ними, а це, своєю чергою, може пояснювати відсутність у багатьох хлопців та дівчат підліткового та раннього юнацького віку відчуття психологічної захищеності та небажання звертатися до дорослих за підтримкою та допомогою у випадку виникнення проблем у школі.

Загалом, за результатами нашого психологічного дослідження, тільки 39,2% учнів почуваються у школі безпечно та затишно. Виявилось, що іще менш захищеними почуваються у школі вчителі: повністю захищеними себе назвали тільки 29 % опитаних педагогів. Тільки 29,8 % вчителів почуваються повністю захищеними від загроз з боку учнів, 32 % - з боку колег, 26,3 % - з боку адміністрації.

Слід враховувати, що шкільне середовище уже за самою своєю природою наповнене багатьма стрес-агентами. Аналіз психолого-педагогічної літератури та результатів нашого емпіричного дослідження показав, що шкільними чинниками, які можуть провокувати агресію, психологічне чи інші види насильства у школі, є: соціальна оцінка, невідповідність шкільних програм і умов навчання функціональним і віковим особливостям учнів, постійний часовий цейтнот, значний обсяг інформації з різноманітних галузей наукових знань, який необхідно опрацювати, засвоїти й запам'ятати учням, відповідальність педагогів за життя й результати навчання і виховання дітей, недотримання в багатьох школах психолого-педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог до організації навчального процесу та ін. Крім того, традиційними недоліками педагогічного спілкування є переважання інформативно-комунікативної функції, прив'язаність змісту і теми навчального діалогу до певного предмета. Взаємодія між вчителем та учнем за таких умов формалізується та регламентується. Усе це, в сукупності чи окремо, містить ризики та загрози, що деформують освітнє середовище, збільшують імовірність зростання тривожності, агресивності та фрустрації його основних суб'єктів.

Виявлені нами тільки часткове визнання вчителями, учнями та їхніми батьками референтної значущості школи, а також відсутність або часткова задоволеність основними характеристиками процесу педагогічної взаємодії, лише часткова або й відсутня захищеність більшості вчителів та учнів від психологічного чи інших видів насилля, складають серйозну загрозу для психологічної безпеки освітнього середовища. Причому порівняльний аналіз отриманих нами даних та окремих результатів психолого-педагогічних

досліджень безпеки освітнього середовища, здійснених іншими вченими (Г.Мешковою, О.Обозовою та ін.) доводить, що визначені нами проблеми в життєдіяльності сучасної школи мають системний характер і практично не залежать від регіону.

Освітнє середовище з низьким рівнем психологічної безпеки може негативно впливати на деякі складові суб'єктивного благополуччя учителів та школярів, наслідками чого можуть стати їх схильність до деструктивної поведінки, формування у них негативного ставлення до школи, порушення психічного і фізичного здоров'я.

Враховуючи, що освітнє середовище школи має можливість побудови своєї локальної системи безпеки, вкрай необхідними є організація та проведення системи заходів, спрямованих на попередження загроз для психологічного благополуччя учасників навчально-виховного процесу, створення умов для позитивного розвитку та самореалізації особистості як дитини, так і дорослого, які є суб'єктами освітнього середовища. Збереженню і забезпеченню психологічної безпеки сприятиме високий рівень залучення всіх суб'єктів освітнього простору до цієї роботи, їх активне навчання конструктивним навичкам взаємодії, формування сприятливого соціально-психологічного клімату в школі.

1. Рубцов В.В., Баева И.А. Психологическая безопасность образовательной среды как условие психосоциального благополучия школьника / В.В.Рубцов, И.А.Баева // Безопасность образовательной среды: Сборник статей. Ч.1. / Отв. ред. и сост. Г.М. Коджаспирова. – М.: Экон-Информ, 2008.– С.5-11.